

ЛЕКСИКАНЫ ҮЙРӨТҮҮДӨ ЭНЕ ТИЛИНИН КОЛДОНУЛУШУ

Бул макалада сөздөрдү үйрөтүүдө сөздөрдүн маанилерин окуучуларга жеткирүү жана ошондой эле лексиканы үйрөтүү ар кандай ыкмалардын жардамы менен ишке ашыруу маселелери каралган. Чет тилинде сөздөрдү үйрөтүүдө эне тилинин ролу, орду маселелери талдоого алынган.

Азыркы учурдагы лингвистика тилди бир нече деңгээлдерден турган жана ар бир деңгээл өзүнүн тилдик белгилеринин көптүгү менен мүнөздөлгөн иерархиялык структура катары карайт. Ал эми бул макалада бизди кызыктырган сөз лексикалык деңгээлде фразеологиялык бирдиктер, туруктуу сөз айкаштар, этикеттик жана кептик формулалар деген бирдиктер каралган.

Тилди формалдуу система катары карап окутууну токтотуп, аны коммуникативдик таасир этүү жана пикир алышуу куралы катары кароо чет тилдерди окутууну, өзгөчө, лексиканы үйрөтүүнүн жемиштүү жана перспективалуу болушуна алып келди.

Чет тилдерди окутуунун максаты бул - пикир алышуунун формаларын өнүктүрүү. Чет тилинин лексикасын колдонуунун семантикалык тактыгын, синонимдик байлыгын, адекваттуулугун жана орундуулугун эске алуу жогоруда коюлган максаттын ишке ашуусунун ажырагыс зарыл шарты. Лексикалык машыгууларды түзүүдө формалдык-структуралык мүнөздөгү маалыматтарды гана эске алуу болбостон, ошондой эле ошол тилде сүйлөгөн адамдар кармаган кырдаалдык, социалдык жана контекстуалдык эрежелерди да эске алуу керек. Ошентип, формалдуу жана функционалдык жактар бул - бир эле кубулуштун эки аспектиси. Коммуникация процессинде функциясы жок форма болбойт жана тескерисинче, ар бир функциянын тилдик сүрөттөлүшү бар.

Эми сабакта лексикалык материалдын үстүндө жүргүзүлгөн иштин негизги этаптарына токтолсок. Лексиканын үстүндө жүргүзүлгөн иштин негизги этаптарына төмөндөгүлөр кирет: жаңы материал менен тааныштыруу (семантизация менен бирдикте), бышыктоо, оозеки жана жазуу пикир алышуунун ар кандай формаларында ошол лексиканы колдонуу машыгууларын өнүктүрүү. Бул жогоруда айтылгандар бирдиктүү бүтүндүк катары каралышы керек жана алардын бири-биринен ажыратылышы методикалык максаттар үчүн гана жүргүзүлөт. Баштапкы (II- IV класстар) этапта үйрөтүлгөн лексика пайдалуу сөздүккө таандык, б.а., окуучулар бул лексикалык бирдиктерди аларга керектүү болгон түшүнүктөрдү белгилөө үчүн тез түрдө эстеп, аны колдонуунун бардык эрежелерин сактап, айтышы керек. Бул этапта жаңы сөздөрдү камтыган тексттерди өз алдынча окууга берүүдөн алыс болуш керек. Мугалим өзү окушу керек, ал эми окуучулар болсо угуп жана көрсөтмөлөргө таянып, мугалим айткан сөздүн маанисин табууга аракет кылышат. Андан соң, продуктивдүү лексика контексттен бөлүнүп алынат жана оозеки түрдө бышыкталат.

Кээде лексиканын кандайдыр бир бөлүгү контекстте гана берилбестен, ошондой эле текстке таянбастан эле берилет. Көрсөтмөлүүлүк, ишарат, мимикалар сөздүн маанисин түшүнүүгө жардам берет, анткени алардын көбү конкреттүү мүнөзгө ээ. Бирок сөздүн үстүндө контекстте да жана өзүнчө бөлүп алып да иштөө керек, анткени тексттеги сөздүн мааниси ал сөздүн негизги мааниси болбошу мүмкүн. Жогорураак деңгээлдерде болсо сөздөрдүн мааниси менен гана чектелбестен, алардын айкалыштарын да үйрөтө кетүү керек. Мисалы, “Look” деген этишти алсак, ал «Look for”, “Look out”, “Look in”, “look up” деп көп башка маанилерди да билдирет.

Сөздөрдүн маанилерин окуучуларга жеткирүү, б.а., лексиканы окутуу ар кандай ыкмалардын жардамы менен ишке ашырылат. Аларды эки топко бөлүп карасак болот:

- 1) семантизациянын которуу ыкмасы
- 2) семантизациянын которбоо ыкмасы.

Семантизациянын которбоо ыкмаларына төмөндөгүлөр кирет:

- Предметтерди жана сүрөттөрдү демонстрациялоо менен жаңы сөздүн маанисин түшүндүрүү. Мисалы, мышыктын сүрөтүн көрсөтүп туруп, анан аны мугалим “**cat**” деп айтышы керек же болбосо мугалим өз сумкасын көрсөтүп: “This is my **bag**” деп айтып, сабактын жаңы лексикасын киргизе алат, анан бышыктоо көнүгүүлөрү жүргүзүлүшү керек. Эгерде предмет да, сүрөт да жок болсо, анда мугалим бордун жардамы менен доскага тартып деле түшүндүрө алат. Мындай ыкмада убакыт көбүрөөк кетет. Ошондой эле кыймыл-аракеттердин, мимикалардын жана ишараттардын жардамы менен жаңы сөздү которбостон окуучуларга үйрөтсө болот. Мисалы, мугалим сабакта “sit down, stand up, run, walk, sleep, smile, cry ж.б.” кыймыл аракет этиштерин үйрөтүп жаткан болсо, анда ошол кыймыл-аракетти көрсөтүп сөздүн семантикасын түшүндүрө алат.

- Сөзгө дефиниция берүү, б.а., чет тилинде ошол жаңы сөздү түшүндүрүү. Мисалы, **A cinema** – theatre where films are shown. **The Earth** – a planet where human beings live. Etc

- Санап өтүү. Мисалы: Dogs, cats, cows, horses, pigs are **domestic animals**. And lions, tigers, wolves and bears are **wild animals**. Бул жердеги үйрөтүлчү сөздөр “Domestic” жана “Wild” деген сөздөр болгон. Ал эми жаныбарлардын аттарын окуучулар буга чейин билген болот. Бул ыкма көбүнчө жогорку деңгээлдерде колдонулат.

- Синонимдердин жана антонимдердин жардамы менен семантизациялоо: Quick- slow, froid- chaud, charger- decharger etc.

- Контексттик божомолдоонун негизинде же белгилүү бир фактыларды, окуяларды билүүнүн негизинде сөздүн маанисин аныктоо. Мисалы: Columbus **discovered** America in 1492. Окуучулар 1492-жылкы окуяны билгендиктен, «discovered» деген сөздү которуусуз эле түшүнүшөт. Мындай ыкманы колдонуш үчүн окуучулардын буга чейинки билимдери жана тажрыйбалары бай болушу керек.

- Сөздүн формасынын негизинде анын маанисин аныктоо. Мисалы, окуучулар “work” деген этишти билишет жана “er” деген сөздүн бөлүгүн билишет, ал экөөнү кошкондо “**worker**” деген жаңы сөздүн мааниси ачылат. Ошондой эле жаңы сөздүн структурасы эне тилинигине окшош болсо да, сөздүн маанисин оңой табууга болот. Мисалы, **park**- парк. Бул кубулуш немис тилинде көп кездешет: Der Klub, der Park, das Hobby, die Batterie ж.б.

Ал эми семантизациянын которуу ыкмаларына төмөндөгүлөр кирет:

- Чет тилиндеги жаңы сөздү түздөн-түз эле эне тилиндеги эквиваленти менен алмаштыруу. Мисалы, **a cat** - мышык, **a camel** - төө.

- Түшүндүрүп-каторуу. Бул жерде окуучуларга эне тилиндеги эквиваленти гана берилбестен, ошондой эле окуучуларга маанисинин көлөмүнө дал келүүлөр жана келишпестик жөнүндөгү маалыматтар берилет. Мисалы, **great** - чоң (белгилүү, улуу), **big** - чоң (көлөмдү, чоңдукту билдирет)

Жогоруда айтылып кеткен ыкмалардын жакшы да, жаман да жактары бар. Тигил же бул бир эле метод универсалдуу же алмашылгыс деп айтуудан биз алыспыз. Мугалимдин өздүк методикасына, окуучулардын билим деңгээлине жана сабактагы кырдаалга жараша тигил же бул ыкманы колдонуу керек.

Которбоо ыкмалары божомолдоону өнүктүрөт, тилдеги практиканы жогорулатат, эске тутуу үчүн таянууларды түзөт, ассоциативдик байланыштарды күчөтөт. Бирок бул которбоо ыкмалары көп убакытты талап кылат жана дайыма эле түшүнүүнүн тактыгын камсыз кыла бербейт.

Которуу ыкмасы болсо убакытты үнөмдөйт, колдонулушу боюнча универсалдуу, бирок тил аралык интерференция мүмкүнчүлүгүн жогорулатат.

Семантизация ыкмасын тандоо бир нече факторлордон көз каранды: сөздүн сапаттык мүнөздөмөлөрүнөн, класстын даярдык деңгээли менен билиминен жана окуучулар өз алдынча иштешкенине же мугалим тарабынан багытталгандыгына жараша болот.

Мугалимдин жаңы лексиканы түшүндүрүүгө даярдануусу төмөндөгүчө жүргүзүлөт:

- Сөздүн татаалдыгын аныкташ үчүн жаңы сөзгө анализ жүргүзүлөт
- Сөздүк бирдиктин семантизация ыкмасы тандалат

- Эгерде китепте түшүндүрмөсү жок болсо, комментарий түзүлөт.
- Максаттуулугу жана көнүгүүлөрдүн жетиштүүлүгү аныкталат, ошондой эле ошол көнүгүүлөрдүн мектептеги жана класстагы аткарылышынын ирети аныкталышы керек.

Эске сала кетчү нерсе, лексикалык материал менен тааныштыруу этабы аны өздөштүрүүнүн сапатуулугун аныктайт. Жогорку класстарда окутуунун ийгилиги көбүнчө окуучулардын өз алдынча ишинин уюштурулушунан көз каранды жана ошондой эле азыркы учурдун методикасынын талабына жооп берген окуу колдонмолору бар же жоктугунан да көз каранды. Ал талаптарга төмөндөгүлөр мүнөздүү:

1) көрсөтмөлөрдүн (инструкциялардын), көнүгүүлөрдүн, ачыкчтарынын бар болушу. Алар тааныштыруу процессин башкарууга жардам берет.

2) тексттердин, тапшырмалардын болушу. Алар окуучуларга алына жараша коммуникативдик маселелерди чечүүнү талап кылуу менен, проблемалуу кырдаалдарды берүү менен алардын ой жүгүртүү жөндөмүн активдештирет.

3) материалдын жакшы ойлонуштурулуп уюштурулушу тил менен өз алдынча иштөө иш аракетин стимулдаштырат.

Ошентип, эне тили англис тил сабагында жаңы сөздөрдү окутууда мугалимдер тарабынан колдонулат. Бирок бардык класстарда, бардык окуучуларга жана бардык учурда эмес. Ал мугалимдин методикасына, сабактын максатына жана убакытка жараша болот. Ошентсе да, лексиканы окутууда эне тилин колдонуу туура эмес түшүнүп алуудан сактайт жана сөздүн так маанисин билүүгө мүмкүнчүлүк берет. Бирок, биздин байкообуз боюнча, азыркы учурда жаңыдан жанданып өнүгүп келе жаткан окутуунун коммуникативдик методикасы лексиканы гана эмес, дегеле чет тил сабагында эне тилин колдонууну азайтууга багытталууда. Ошондуктан кээ бир мугалимдер эне тилин чет тил сабагында колдонууга каршы болуп, жаңы сөздөрдү үйрөтүүдө эне тилин колдонбостон, башка методдордун жардамы менен лексикалык бирдиктерди окуучуларга тартуулашууда. Биз тигил же бул мугалимдерге кошулам деп, бул процессти экиге бөлгүбүз келбейт. Эки метод тең окуучулардын жакшы үйрөнүүсүнө өз салымын кошушат. Мисалы, сүрөттөр менен жаңы лексиканы берүү окуучулардын кызыгуусун жана мотивациясын күчөтөт, ал эми эне тилин колдонуу менен биз окуучуларды бат текшерип алсак болот. Мисалы, мугалим эне тилинде сөздү айтат, ал эми окуучу болсо, ал сөздүн чет тилиндеги эквивалентин айтышы керек. Ошентип, бул жерден мугалим окуучунун билимин бышыктоо менен, алардын котормочулук жөндөмүн өнүктүрөт.

Адабияттар:

1. N, Pollan J. Creative Question, - Longman, 1995: Ur Penny, Five-Minute Activities- Cambridge, 1993.
2. Рогова Г.В. Методика обучения английскому языку в средней школе. – М.: Просвещение, 1998.
3. // FORUM (journal) 1999. Volume 37. #3. Leslie Cohen. Teaching Vocabulary to English Teaching Trainees
4. // FORUM (journal) 1996. Volume 34. #1. Grace J. Malgwi. Building a Class Library
5. //Иностранный язык в школе. 1992, № 5.
6. Bright Ideas. Book 2. 1985 by the National Council of Teaching of English.
7. Нуриахмедова Г.М. Самостоятельная работа старшеклассников с лексикой. //ИЯШ; 1988, № 3.
8. Гез Н.И. Методика обучения иностранным языкам в средней школе. / Под. ред. Н.Д. Гальского. – М., 2006.